Lausunto tulevaisuusvaliokunnalle
Aihe: maailmankuvan muutos, kirjallisuus ja maailmankuva
Teema: kirjallisuus ja ilmastonmuutoksen kansalliset rajat

Apulaisprofessori Olli Löytty
Turun yliopisto
20.11.2024

Elämää suojatussa Lintukodossa

”Suomessa ei oo sitä ongelmaa että ei olis vaikka vettä”. Näin lausui eräs lukiolainen, kun haastattelimme yli sataa pääosin 16–17-vuotiasta nuorta eri puolilla Suomea. Hän ei suinkaan ollut tapaamistamme nuorista ainoa, jonka mielestä ympäristökriisit eivät yllä Suomeen saakka. Monet heistä tiedostivat ilmastonmuutoksen aiheuttamat kauhistuttavat seuraukset maapallolle, mutta yllättävän sitkasta vaikutti olevan luottamus siihen, että kaikista kauhuskenaarioista huolimatta Suomessa kyllä pärjätään tulevaisuudessakin, tapahtuipa muualla maailmassa mitä tahansa. Optimismi on toki aina kannatettavaa, mutta vaarana on, että sokea usko omaan erityisasemaan vaikeuttaa muutoksiin valmistautumista.

Luja usko siihen, että globaalit kehityskulut eivät kosketa Suomea, on tuttu historiasta. Kaikkien tuntema Mercatorin karttaprojektio, jossa Suomi on sijoitettu maailman pohjoiselle reunalle, on piirtynyt suomalaisten mieliin sananmukaisesti *maailmankuvana*. Itse kuulun siihen sukupolveen, joka omaksui osana kansallista omakuvaa käsityksen Suomesta eräänlaisena pussinperänä. Kylmän sodan aikana suomalaiset kuvittelivat kykenevänsä pysymään muuta maailmaa polarisoivan kahtiajaon ulkopuolella, visussa turvassa kuin kansanperinteen Lintukodossa, joka sijaitsee maailman reunassa maanpinnan ja taivaankannen saranakohdassa. Lintukoto on tuttu myös Aleksis Kiven samannimisestä runosta, jossa kuvataan maailman äärellä sijaitsevaa saarta, jonka asukkaita ei hetken ikävyyskään kauan kiusaa sillä ”pian pois se haihtuu niinkuin aamun kaste / poskelt’ kukkasen, ja karkeloihin taasen/ rientävät he viherjälle tanterelle, / laulain onnen elämästä rauhan saaress’.”

Dystopiat kertovat pelkojen lisääntymisestä

Lintukotolaisten elämää ovat kuitenkin viime vuosina varjostaneet monet globaalit ongelmat, jotka ovat levinneet kansallisista rajoista piittaamatta kaikkialle. Yhä lähempänä käytävät sodat, rasismin ja muukalaisvihan lisääntyminen, uudelleen virinnyt ydintuhon pelko, pandemiat, kemianteollisuuden suurriskit ja aivan erityisesti luonnonolosuhteissa tapahtuvat hälyttävät muutokset, kuten yhä tiuhempaan tahtiin toistuvat hirmumyrskyt, horjuttavat ihmisten perusturvallisuudentunnetta. Jos luonnon toimintaan ei voi enää luottaa, niin mihin sitten? Näiden ongelmien seurauksena myös ihmisten ylirajainen liike on lisääntynyt. Tämän kaikkialle ulottuvan muutoksen tarkastelussa kaunokirjallisuus – ja taide ylipäänsä – toimii samaan tapaan kuin nesteen happamuutta tai emäksisyyttä mittaava lakmustesti; se kertoo ilmapiiristä, peloista ja toiveista. Suomalaista nykykirjallisuutta lukemalla voi kurkistaa kansakunnan kollektiiviseen mieleen.

Dystooppisten skenaarioiden määrän kasvu kirjallisuudessa kertoo tulevaisuutta koskevien sekä henkilökohtaisten että kollektiivisten pelkojen lisääntymisestä. Dystopioiksi kutsutaan teoksia, joissa kuvataan epätoivottavia yhteiskuntia ja tulevaisuuksia. Se on utopian eli ihanneyhteiskunnan vastakohta. Dystopioita on useammanlaisia, mutta oireellista on, että nimenomaan ekodystopia – ja ilmastofiktio sen alalajina – on viime vuosina kasvattanut erityisesti suosiotaan. Kirjallisuudentutkijat Saija Isomaa ja Toni Lahtinen ovat kiinnittäneet huomiota dystooppisten teosten määrän kasvuun Suomessa. Heidän laskujensa mukaan vuosina 2010–2017 julkaistiin noin 70 dystopiakuvausta. Sen jälkeen on ollut helppoa havaita tällaisten teosten määrän entisestään lisääntyneen.

Suomalaisissa dystopioissa miljöönä on usein tulevaisuuden Suomi, jota määrittää uudenlainen suhde muuhun maailmaan. Tyypillistä näiden teosten tarinamaailmoille on, että arktinen alue on säilynyt elinkelpoisena eteläisen Euroopan jäädessä tulvien tai muiden luonnonmullistusten alle. Esimerkiksi Emmi Itärannan vuonna 2012 julkaistussa *Teemestarin kirjassa* ollaan alueella, joka tunnettiin aiemmin Pohjois-Suomena mutta joka kirjan kuvaamassa todellisuudessa on osa itäistä diktatuuria. Vaikka miljöön fyysisiä tuntomerkkejä ei enää voikaan tunnistaa, tapahtumapaikan sijainnista kielivät mm. tutut paikannimet, kuten Kuusamo. Teoksessa kuvatut henkilöt elävät ankaran diktatuurin alaisuudessa, jossa juomavettä säännöstellään ankarasti.

Lukiolaiset Teemestarin kirjaa lukemassa

Vuonna 2022 alkaneessa ”Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella” -hankkeessa yli sata lukiolaista luki mainitun Emmi Itärannan romaanin, kirjoitti lukukokemustaan käsittelevän esseen, vastasi kyselyyn ja osallistui vetämiimme ryhmäkeskusteluihin. Halusimme tietää, millaisia tuntemuksia dystopian lukeminen herättää. Lannistaako se vai kenties kannustaako ryhtymään toimiin ilmastonmuutoksen hidastamiseksi? Hankkeen tuloksista kerrotaan tarkemmin viikon päästä, mutta nyt tartun yhteen tekemäämme havaintoon. Samalla kun nuoret ovat hyvin tietoisia siitä, että tulevaisuudessa maapallon elämää uhkaavat monenlaiset ympäristökriisit, monet heistä ajattelevat, että asia ei koske heitä. Syyt ovat joko ajallisia tai maantieteellisiä: ongelmien ajatellaan konkretisoituvan vasta kaukaisessa tulevaisuudessa tai ilmenevän etäällä omasta elinpiiristä. Toisin sanoen he uskovat elävänsä jonkinlaisessa Lintukodossa.

Teemestarin kirjassa ei kerrota tarkasti, millaiset tapahtumakulut ovat johtaneet kuvatunlaisen maailman syntyyn, mutta siitä löytyy runsaasti vihjeitä siitä, että ihminen on itse toimillaan aiheuttanut ympäristökatastrofin. Vaikka teoksessa eivät kuulu oppimestarin äänenpainot tai lukijaa syyllistävä saarnanuotti, lukiolaiset tulkitsivat sen kuvaavan maailmaa sellaisena, jollaiseksi se muuttuisi, jos nykyajan luonnonvaroja tuhlaileva elämäntapa saa jatkua. Lukiolaisten haastatteluista löytyy useampia viittauksia teoksen kohtaan, jossa viitataan menneisyydessä eläneiden ihmisten – eli siis meidän – syyllisyyteen katastrofin aiheuttajina. Kirjan kaksi päähenkilöä, Sanja ja Noria, käyvät seuraavanlaisen keskustelun, jossa mainitaan muovihauta eli entisten aikojen elämäntavasta kielivä kaatopaikka: ”Ajattelet heitä [entismaailman ihmisiä] liikaa’, Sanja sanoi. ’Sinäkin ajattelet heitä’, vastasin, ’et kävisi täällä [muovihaudalla] muuten’. – – ’Ei maksa vaivaa ajatella heitä, Noria. Eivät hekään ajatelleet meitä’.”

Kiinnostavana erityispiirteenä viime vuosien nuorisolle suunnatuissa dystopioissa on ollut nuoret naispuoliset päähenkilöt, mikä on ilmiönä tuttu myös Hollywood-elokuvista. Niin *Teemestarin kirjassa* kuin esimerkiksi Siiri Enorannan spekulatiivista fiktiota edustavissa romaaneissa päähenkilöinä seikkailevat aktiiviset ja itsenäiset nuoret naiset. Enorannan tuotantoon kuuluu myös lajissaan suhteellisen harvinainen utopia eli kuvitelma nykyistä tasa-arvoisemmasta ja oikeudenmukaisemmasta yhteiskunnasta. *Maailmantyttäret*-romaanissa (2023) ihmiset ratkovat yksissä tuumin niin ympäristöön kuin yhteiskunnan vallanjakoon liittyviä ongelmia. Enorannan kirja on kuitenkin poikkeus säännöstä, sillä kirjallisuuden historia osoittaa vastaansanomattomasti, että utopioista ei saa yhtä helposti lukijoita koukuttavaa draamaa kuin dystopioista. Maailmankuvan muovaamisessa utopioilla on – tai olisi, jos sellaisia kirjoitettaisiin enemmän – kyky vahvistaa uskoa tulevaisuuden tarjoamiin mahdollisuuksiin. Toisaalta eivät dystopiatkaan sisällä ainoastaan maailmanlopun manausta vaan niissäkin juuri sankarihahmot ovat toivon lähettiläitä, joskin jo mullistuneessa maailmassa.

Sekä utopioiden että dystopioiden uskottavuudella on kuitenkin rajansa. Tutkimuksemme *Teemestarin kirjaa* lukeneet lukiolaiset pitiväkin kirjassa kuvattua tulevaisuusskenaariota jokseenkin epärealistisena. Miten ihmeessä voisi Suomesta loppua vesi? Eräs lukiolainen sanoo: ”Ehkä ihan tuohon pisteeseen ei kuitenkaan mennä kun kuitenkin on jo kaikennäkösiin ilmastotoimiin ryhdytty niin että ehkä noin pitkälle ei ainakaan täällä Suomessa mee”. Jossain muualla maapallolla voisi tällaisia ongelmia ilmetä, mutta ei sentään Suomessa, näyttäisivät nuoret ajattelevan. Ristiriita ongelmien samanaikaisen myöntämisen ja kieltämisen välillä avasi kiinnostavan ikkunan tutkimusaineistoomme. Kutsumme sitä kansalliseksi ekseptionalismiksi.

Kansallinen ekseptionalismi toimii kuin silmälaput hevosella

Ekseptionalismilla tarkoitetaan uskomusta jonkin ihmisryhmän tai kulttuurin ainutlaatuisuuteen ja toisinaan myös paremmuuteen muihin nähden, ja usein sitä käytetään nimenomaan yhdysvaltalaisesta poliittisesta ajattelusta puhuttaessa. Käsitteenä ekseptionalismi sopii kuitenkin vallan mainiosti kuvaamaan myös Suomessa usein havaittavaa käsitystä omasta asemasta eräänlaisena poikkeuksena säännöstä. Ainakin haastattelemamme lukiolaiset näyttivät omaksuneen ajattelutavan, jossa esimerkiksi ympäristökriisin tunnustetaan koskevan koko maailmaa – paitsi meitä.

Emme kuitenkaan ole tässäkään suhteessa ainutlaatuisia, sillä tutkimuksessa puhutaan myös *pohjoismaisesta* ekseptionalismista, ja juuri ympäristöä koskevaa ekseptionalismia on havaittu kaikkialla pohjoismaissa. Pohjoismaita pidetään monessa suhteessa edelläkävijöinä ympäristöasioissa. Yhteistä pohjoismaalaiselle ekseptionalismille on myös luja usko demokratiaan, mikä näkyy myös lukiolaisten tavoissa tulkita Itärannan romaanin yhteiskunnallisia merkityksiä. Heidän silmissään teoksen realistisuutta vähensi sekin, että siinä Suomen alueella vallitsee diktatuuri, joka on lintukotolaisille ajatuksena yhtä mahdoton kuin veden säännöstely.

Suhtautumisessa Itärannan teoksen tulevaisuuskuvaan oli toki vaihtelua, myös maantieteellisesti. Ajatus kuivasta ja kuumasta tulevaisuuden Suomesta kauhistutti etenkin pohjoisessa asuvia. Eräs Lapissa sijaitsevan lukion oppilas nosti esiin tunteen, jota on tutkimuksissa kutsuttu vuodenaika- tai

talvisuruksi. Häntä oli järkyttänyt ajatus siitä, että tulevaisuuden Suomessa ei olisi enää lunta. Se on asia, joka koskettaa erityisesti niitä alueita, jossa lumella on painavampi merkitys kuin etelässä.

Tämän osuuden lopuksi puheenvuoron saakin pohjoissuomalaisen koulun oppilas, jonka haastattelussa lausumat sanat on selvästi suunnattu nykypäivän päättäjille:

”Esimerkiksikin mitä siinä kirjassa mainittiin että ei oo lunta, niin talvi on kuitenkin suomalaisille aikalailla sellanen erittäin suomalainen asia ja me kuitenki eletään täällä Lapissa varsinki talvessa suurin osa vuodesta [nauraa]. Nii se että jos sen ottaa poies nii musta tuntuu että mä en ainakaan tuntis itteeni välttämättä kokonaiseksi enää. Kuitenki mun harrastukset ja kaikki tällanenki elämä liittyy siihen, että on talvi ja on lunta ja jäätä ja että se mahdollisuus säilytettäis myös niille tulevaisuuden nuorille. Ja sitte just se, että ehkä se on just toivotonta nuorille nytte juuri sen takia että me kuitenkin ollaan siinä iässä että me ei kauheena voida vaikuttaa asialle koska päättäjät on huomattavasti vanhempia ja me ei olla vielä siinä asemassa että me voitas oikeasti vaikuttaa ja tehä jotakin asialle. Että se saattaa olla myöhäistä siinä vaiheessa, kun me päästään siihen ikään tai meiän ikäluokka on sitä päättäjäkuntaa.”

Lähteitä

Helle, Anna, Lahtinen, Toni, Löytty, Olli & Pihkala, Panu 2024: Lukiolaiset Teemestarin kirjaa lukemassa. Ilmastokirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja tunteita. *Kulttuurintutkimus* 41(2024)3, 22–37. https://journal.fi/kulttuurintutkimus/issue/view/11297

Hennig, Reinhard, Jonasson, Anna Karin & Degerman, Peter 2018: Introduction: Nordic narratives of nature and the environment. Teoksessa Hennig, Jonasson & Degerman (toim.) *Nordic Narratives of Nature and The Environment. Ecocritical Approaches to Northern European Literatures and Cultures*. London: Lexington Books, 1–18.

Lahtinen, Toni 2013: Ilmastonmuutos lintukodossa. *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila et al. Helsinki: SKS, 95–106.

Isomaa, Saija & Lahtinen, Toni 2017: Kotimaisen nykydystopian monet muodot. *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia. Joutsen / Svanen erikoisjulkaisuja 2*. Toim. Saija Isomaa & Toni Lahtinen, 7–16.

Pihkala, Panu 2019: Mieli maassa? *Ympäristötunteet*. Helsinki: Kirjapaja